

УДК 811.161.2'38

Пилип Селігей (м. Київ)

ЮРІЙ ШЕВЕЛЬОВ — МАЙСТЕР НАУКОВОГО СТИЛЮ

Українськомовні лінгвістичні праці Юрія Шевельова свідчать про нього як про яскраву авторську індивідуальність. У статті проаналізовано стилеві та художні засоби, якими він послуговується, щоб дієвіше впливати на читачів. Зроблено висновок про актуальність його мовної практики для вдосконалення й уточнення сучасних норм українського наукового стилю.

Ключові слова: Ю. Шевельов, науковий стиль, виразні засоби.

На відміну від мистецьких творів, науковим публікаціям неблаганний час відводить значно коротший «вік». Більшість із них застарівають уже за одне-два десятиліття по виході. Їх пізніші перевидання — випадок нечастий. І якщо якась праця за багато років приходить на суд читачів удруге, то це вірогідно засвідчує її глибину, неперевершеність і непроминущу вартість. Саме такими працями збагатив українську науку Юрій Володимирович Шевельов. Своєму видатному філологу незалежна Україна віддала заслужену шану, перевидавши все найголовніше з його творчої спадщини.

Одне з чільних місць у ній посідають розвідки з історії української літературної мови. Втім, учений тепер і сам опинився серед «персонажів» цієї історії, бо залишив нам блискучі зразки українськомовного наукового письма. За стилем викладу й навіть стилем мислення вони різьоме відрізняються од багатьох наукових публікацій як радянського, так і нинішнього періоду, писаних «сірою барвою на сірому тлі». На їхньому фоні твори Ю. Шевельова постають як дивовижний феномен, приваблюють високою стилістичною майстерністю. Багато хто визнає: за його текстами відчувається рука яскравої авторської індивідуальності, а сам він, як ніхто інший, уміє зацікавити читача предметом досліду, розвитком теми та переконливістю аргумен-

тів. Стосовно Ю. Шевельова слухні слова, як він сам сказав колись про Костя Михальчука: «...сьогодні ще можна читати його як живого, із зацікавленістю, з процесом співдумання» [12: 112].

Якими ж засобами досягає Ю. Шевельов таких виразних ефектів? Які стилістичні таємниці приховує його творча робітня? Спробуємо з'ясувати це на матеріалі його українськомовних лінгвістичних праць. Чимало із цих засобів, як ми побачимо далі, у стилістиці наукового тексту описані ще недостатньо, а то й залишаються зовсім невідомими.

Щоб письмова комунікація відбувалася успішно, авторові належить боротися за увагу читача, організовувати її та керувати нею. Неважко помітити, що Ю. Шевельов свідомо орієнтується на свого уявного співрозмовника, намагається інтелектуально втягти його в тему розвідки. Ось як починає він деякі статті:

*1913 року в Відні вийшла книжка Степана Смаль-Стоцького *Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache* у співпраці з Теодором Гарпнером. ... Ледве чи яка-небудь книжка зі слов'янського мовознавства, особливо українського мовознавства, в ті роки викликала такий вибух відгуків, і то поспіль негативних, як ця [11: 382]; Буває так, що дослідник шукає для себе теми, але тут тема шукала дослідника. ...Тема буквально лежала на бруку вулиці, і треба було за неї братися [10: 8].*

Ю. Шевельов не просто пише зв'язний і змістовний твір, а прагне надійно заволодіти читацькою увагою й не відпускати її до останнього рядка. Про це свідчать, зокрема, елементи тексту, які окреслюють межі його структурних частин, прогнозують дальший розвиток теми й підказують, про що йтиметься далі:

Киньмо погляд на ці царини його праці за чергою [12: 98]; А тепер ми поглянемо на еволюцію мовної ситуації у пізнішому, радянському періоді [10: 122]; Її (Олени Пчілки — П. С.) загальне ставлення до Галичини показане нею насамперед в повісті «Товаришки», про яку мова в нас буде далі [10: 33].

Автор намагається передбачити запитання, які виникатимуть у читачів при сприйнятті його твору, або ж планує виклад так, щоб у них автоматично поставали запитання, відповіді на які дає наступна частина тексту. Ці запитання рівнозначні постановці проблеми, а пошук відповідей на них є істотним етапом осмислення твору:

Якою термінологією мала тоді користатися українська школа? Питання це було таке актуальне, що ...воно привернуло до себе увагу громадськості і навіть викликало невеличку дискусію в «Промені»... [10: 88]; Чи буде зростати внесок Галичини в українську літературну мову? При пануванні сучасної системи це річ неможлива. Навпаки, як ми бачили, большевизм приносить «розгаличанення» української літературної мови [10: 120]; ...Історична ситуація може скластися так, що українська літературна мова знову відкриється для галицьких елементів. Чи означає це, що варт тепер впроваджувати щедрою рукою незнанні їй досі галицизми? Такий висновок був би цілковито хибним і непродуманим [10: 126].

Дослідник не затушовує суперечностей, а подає їх з логічним наголосом у вигляді запитання. Він ніби ставить розумове завдання і пропонує читачам замислитися. Коли завдання усвідомлене, усвідомлюється й суперечність. Отже, читачі підготовлені до викладу суті проблеми:

Так і тільки так стояло питання: Галичина або Москва, інкорпорація в літературну мову галицьких елементів – або сповнення літературної мови позиченнями чи кальками з російської мови? [10: 67]; Чи означає це, що перед цим українська літературна мова, – орієнтовно беручи в межах 1768–1863 рр., – була чисто південно-східною мовою? Досить простого погляду на факти, щоб піддати сумніву подібні твердження [10: 131].

Прагнучи досягти мети, зазвичай шукають найкоротший шлях. Це стосується й письменництва: ощадливість мовних засобів, уміння витратити якнайменше слів, щоб отримати якнайбільший ефект, – один із головних критеріїв досконалої літературної техніки. Натомість думка, яку задовго переповідають, надміру розтягують і «розжовують», утрачає свою ударну силу, а її зв'язок із сусідніми думками послаблюється. Як у хорошого генерала немає зайвих солдат, так і в хорошого автора немає зайвих слів.

З погляду стислості виклад у Ю. Шевельова – довершений. А довершеності, як писав А. де Сент-Екзюпері, досягають не тоді, коли більше нема чого додати, а коли вже нема чого відняти [8: 99]. Видно, що шевельовські тексти – наслідок старанної роботи зі словом, копіткого саморедугування. Лаконізм тут утворює напружену інтелектуальну динаміку й нітрохи не шкодить ясності: ми розуміємо і те, що автор сказав, і те, що мав на увазі, але не сказав, щоб не бути багатослівним. Наприклад:

Так уважне вивчення говірок привело Ганцова й Курило до перегляду всієї схеми історії української мови. Але цей перегляд тепер вимагав перегляду самого постановня української мови. Не тільки відпадала теорія «праруської єдності». Виказувалася сумнівною навіть можливість, сказати б, праукраїнської єдності. виявилось, що українська мова постала з зростання двох первісно близьких, але окремих стовбурів [12: 20].

Доречно згадати важливу закономірність, яку встановив історичний синтаксис: у процесі розвитку мови лексичні й граматичні засоби поступово згущують свій зміст. Тобто в кожному наступному столітті те саме повідомлення можна передати дедалі меншою кількістю слів. І не випадково на початку ХХІ ст. читач віддає перевагу лаконічному, концентрованому викладові з глибоким змістом і без словесної зайвни. Він (читач) став освіченішим і здогадливішим, схоплює ідею з півслова, довгі мудрування й пояснення йому ні до чого. З цього погляду праці Ю. Шевельова – дуже сучасні. Гадаємо, саме тут і закорінена одна з таємниць їхньої нинішньої популярності.

Ми не знайдемо в нього прикладів, коли, скажімо, те, що можна висловити одним реченням, розтягується на цілий абзац, а те, що

можна вмістити на одній сторінці, розтягується аж на розділ. Фрази стоять тісно притерті, як дві зчеплені шестірні. Ю. Шевельов добирає слова не абиякі, а ретельно обмірковані. Як тут не згадати відомий вислів Дж. Свіфта: «Потрібні слова в потрібних місцях — ось найточніше визначення стилю» [цит. за: 13: 233].

Тонке відчуття форми та пропорцій потрібне не лише малярові чи архітекторові. Важить воно й для літератора. Обсяг тексту (або його частини) має відповідати значущості чи складності теми. Якщо відомості займають більше текстового простору, ніж того вимагає комунікативна доцільність, вони стають зайвими і спотворюють композицію.

Ю. Шевельов постійно прагне самообмежуватися, не відхилятися від головного, причому цей свій намір він не раз засвідчує в тексті:

Тут не місце входити глибше в деталі, але можна сказати, що... [12: 22]; Не розглядаючи тут дуже цікавої по суті позиції Олени Пчілки щодо стосунків української і польської мов — бо це виходить за межі нашої теми, — мусимо тут відзначити одне... [10: 32]; Нарешті словник Павловського — типово чернігівський, але розмір цієї статті не дає змоги подати докорінну аналізу лексики, і я змушений відіслати читача до вже згадуваної моєї статті про Граматику Павловського [10: 135].

Мовознавці, хоч і глибше від інших розуміються на мові, не так часто бувають вишуканими стилістами. Мабуть, саме тому один зі співрозмовників І. Франка, чиї слова він наводить у статті «Літературна мова і діалекти», мав підстави наректи граматистів «грабарями живої мови», які «не розуміють тої мови, а знають тільки свої правила» [9: 205]. Але Ю. Шевельова така оцінка зовсім не стосується. Навпаки: глибокі знання граматичних засобів (він, нагадаємо, автор підручників української мови та монографії, присвяченої простому реченню) зробили його власне письмо невимушеним, розкутим, синтаксично довершеним і розмаїтим. Речення в нього — різної будови й довжини, але ніколи не бувають заплутаними, монотонними чи задовгими. І це теж полегшує сприйняття тексту. Ось уривок із реченнями, типовою для Ю. Шевельова довжини:

Романтична ідея мови як вияву сутності нації, мовно-літературна концепція українського національного й культурного відродження, поширена через поезію Шевченка й Куліша, стає одним з провідних гасел усього українського культурного й політичного руху в другій половині 19-го і на початку 20 сторіччя. Вона переплітається з романтикою козацтва, з народницькими мотивами, пізніше з модерністськими течіями в письменстві. Плекають її передусім письменники. Годі зрозуміти творчість Старицького, Олени Пчілки, Мови-Лиманського, Грінченка, Франка без уваги до того, як кожний з них сполучав інші елементи свого світогляду й праці з цією ідеєю [12: 8–9].

Разом із тим, коли треба виділити якусь важливу думку, поставити її в емоційно-сильну позицію, Ю. Шевельов удається до періоду:

Праці Михальчукові, незважаючи на їхню фрагментарність, незважаючи на те, що частина фактичного матеріалу, природно, заста-

ріла, незважаючи на те, що в них наука подеколи не відмежована від публіцистики і що Михальчук ніколи, на відміну від, приміром, Потебні, не виходить поза межі слов'янських мов, і сьогодні навівають багато цікавих і плідних думок і читаються з тим же інтересом, який збуджують завжди праці людей, що жили наукою, а не робили з допомогою науки свою життєву кар'єру [12: 122].

Прикметна риса Шевельового стилю – майже кришталева ясність. Думка передається точно й без затримок. Щоб її зрозуміти, читачеві не треба гаяти час і зусилля.

Ясний виклад завжди прагне відмежувати суттєве від другорядного. Наша пам'ять, як відомо, переробляє сприйняту інформацію в бік узагальнення: найголовніше закарбовує, а неістотне забуває. Тимто, аби читач не губився в безмежжі матеріалу, не сприймав другорядне за вирішальне, авторові у великих шматках тексту бажано чітко виділяти основну думку. Власне, одна з цілей мислення (надто наукового) якраз і полягає в тім, щоб відрізнити істотне від неістотного, надаючи істотному вагу та значення. Брак такого відмежування свідчить про те, що людина не до кінця уяснила собі суть явища.

Завдання автора – перенести співвідношення головного та другорядного в текст, композиційно або емфатично підкреслити їх ієрархію. Ю. Шевельов робить це віртуозно, послуговуючись арсеналом найрізноманітніших мовних засобів. Наприклад, виділяє головне лексично:

*Коротко **головне** в її (О. Курило – П. С.) поглядах можна сформулювати так... [12: 79]; **Вирішальним фактором** зміцнення галицьких елементів в українській літературній мові була різка відмінність політичної ситуації в Росії та Австрії... [10: 121]; **Такий висновок** зі спостережень і природний, бо тривалих постійних зв'язків саме з Галичиною М. Старицький не мав. **Але не це для нас основне. Основне в мовних здобутках М. Старицького те, що...** [10: 40]*

Виносить слово, на яке падає логічний наголос, на останню позицію в реченні – вона, як відомо, в українській мові є ударною. Особливо це стосується прислівника:

*М. Коцюбинський над своєю мовою працював **багато і систематично**... [10: 77] (пор. нейтральний порядок слів: М. Коцюбинський багато і систематично працював над своєю мовою); Мовознавців покоління двадцятих років знищено **безжально і безглуздо** [12: 24]; ...В загальному балансі розвитку української літературної мови це є явище, яке можна розцінити тільки **позитивно** [10: 120].*

Виділяє головне синтаксичною будовою, зокрема вставленими реченнями, приєднувальним і наслідково-сполучниковим зв'язком:

*Але кожне наріччя не тільки переформлює назовні ці елементи, а – **і це головне** – встановлює в них власні співвідношення [12: 117]; Такі традиції були тільки в Галичині, причому вони – **і це дуже важливо** – не були тільки галицькі, ні, вони були загальноукраїнські, тільки створені при найближчій участі галичан, під посиленням впливом їх [10: 56]; Перенесення питання в площину структури мови і порівняння*

не просто складників мови, а співвідношень і функцій складників мови, — **ось те нове**, що принципово відрізняє Михальчука від його сучасників [12: 116]; Ці зауваження **стосуються** до всіх сторін галицького життя — політичної, соціально-економічної, культурної, побутової, релігійної. **Стосуються вони й особливостей мовних** [10: 13]; Галицькі мовні елементи стали для кожного журналіста **такі** dokonечні й не уникненні, **що** жодна журналістична праця без них зробилася просто неможливою [10: 60].

Як бачимо, Ю. Шевельов висловлює важливу думку не мимохідь, а спиняючи на ній увагу. В результаті таку думку легше помітити й запам'ятати. Всі ми добре знаємо, що тексти, де автор сам розставляє змістові й логічні акценти, конспектувати набагато легше, ніж ті, в яких цю роботу перекладено на читацькі плечі.

Усе це відіграє виняткову роль у зрозумінні тексту. Адже як воно відбувається? У реченнях, абзацах, підрозділах і розділах читач виявляє найістотніші місця, ключові тези, смислові віхи, які організують навколишні ділянки тексту. Ці узагальнення, по суті, зумовлюють саме таке, а не інакше розуміння змісту. Потім вони у свідомості синтезуються, внаслідок чого й постає загальна ідея твору. Не випадково досвідчені педагоги стверджують: учень розуміє текст не тоді, коли відтворює його по пам'яті повністю й дослівно (це формалізм!), а коли викладає його ключову ідею своїми словами.

Ю. Шевельов повсякчас дбає про те, щоб постановку проблеми, зачини й особливо висновки читач міг легко виявити:

Та з дослідів Ганцова впливав і інший висновок — загальнометодологічного характеру. Якщо українська мова постала зі злиття двох первісно відмінних груп, то виходило, що розвиток східного слов'янства відбувався не тільки диференціацією, а й інтеграцією, не тільки розгалуженням, а і збіжностями [12: 45]; Отже, стара теорія розвитку українського і в закритих складах через стадії довгих голосних, а потім поліфтонгів, була спростована, позбавлена ґрунту [12: 78]; Уже цих небагатьох фактів — а їх було далеко більше — досить, щоб побачити, що всупереч замкненості політичного кордону з Галичиною, галицькі мовні впливи в цей період якщо не надто збільшуються кількісно, то помітно розростаються і закорінюються в мовній свідомості чимраз більшого числа мовців на Великій Україні [10: 92].

Послідовне й ритмічне формулювання смислових опорних пунктів — важлива умова ясності. Натомість у неясно написаному тексті важко вловити загальну ідею, зрозуміти його в цілому — саме через брак або завуальованість ключових тез. Як наслідок, читачі в кращому разі просто запам'ятають окремі факти, а суть, що за ними стоїть, так і залишиться неосягнутою.

Годі до кінця зрозуміти предмет, якщо неясно, чим він відрізняється від інших предметів. Людське сприйняття, як відомо, дуже чутливе до контрастних подразників. Скажімо, чорну пляму сприймають краще на білому тлі, ніж на сірому; різкий удар лунає гучніше серед

безгоміння, ніж на фоні якогось шуму. Так само й предмети та думки, про які йдеться в тексті, стають яснішими, коли автор їх чітко відрізняє від інших, суміжних або схожих на них предметів і думок, установлює відмінності між ними, вказує їхні особливі риси. «Протиставлення понять, — писав відомий український психолог Г. Костюк, — допомагають їх диференціювати і водночас зв'язувати, підпорядковувати, зводити в систему» [5: 226].

Як досвідчений художник слова, Ю. Шевельов майстерно використовує ефект контрастів, «мистецтво світлотіні». У його працях чимало виразних протиставлень:

Тут картина виявилася відмінна, а де в чому й прямо протилежна [12: 78]; Одначе є між самим підходом Бодуена де Куртене і Михальчука дуже істотна різниця [12: 120].

Часом він зіштовхує протилежності в межах одного речення:

Вони (П. Житецький, К. Михальчук, О. Потебня — П. С.) склали іспит часу, вони й досі зберігають свою вартість, тоді як сьогодні ледве чи хто знайде щось живе в працях Будде й Соболевського [12: 9]; Супроти ж інших Михальчук різко й позитивно виділявся тим, що він був не тільки збирачем фактів, а і шукачем нових методологічних шляхів [12: 96]; ...Були серед українських друзів Шевченка й люди з інших теренів, але кількісна і якісна перевага чернігівців не підлягає сумнівові [10: 139].

Ю. Шевельов полюбляє вдаватися до антитези, протиставних заперечень. Їхню важливу стильову роль відзначав ще Аристотель: «Такий спосіб викладу приємний, бо протилежності досить зрозумілі, якщо ж вони стоять поряд, то ще зрозуміліші...» [1: 127]. Влучні антитези дозволяють підкреслити значущість або вірогідність ознак, так що читач глибше усвідомлює сутність явищ, чіткіше уявляє їхні прикметні та відмінні риси:

Уже для часу складання перших літописів більшість племен була не живою реальністю, а історичною традицією [11: 385–386]; Небагато, наприклад, з наведених перед цим слів або форм слів стало загальним набутком. Зате теоретичне, програмове, принципове значення мовного новаторства М. Старицького — безсумнівне [10: 41]; Але якщо в питаннях розвитку літературної мови неможлива прогноза в прямому значенні слова, то накреслити деякі імовірності — річ цілком можлива [10: 120].

Одначе не завжди думка Ю. Шевельова зосереджується на контрастах і крайнощах. Оскільки мова постійно розвивається, наука про неї намагається уникати однозначності, спрощеності, «залізобетонної» категоричності. У лінгвіста виникає потреба підкреслити недокопаний, неабсолютний характер явища, показати проміжну ланку між двома протилежностями — за принципом «не зовсім білий, але й не так, щоб чорний» (у риторичній такій стилістичній фігурі називають діатезою). Далеко не всі автори вміють точно відтворювати такі переходи. Подивімося, як це робить Ю. Шевельов:

У процесі взаємодії відмінності з Галичиною вирівнювалися, але ніколи це вирівняння не доходило до кінця, до цілковитої тотожності [10: 13]; Польські впливи тут явно перебільшені, але західний крен літературної мови схоплений правильно, як правильно підкреслено й те, що Галичина була саме осередком постання нових слів [10: 42]; Усі сходилися на традиції Шевченка, але цієї традиції не вистачало навіть для поетичної мови нових часів, не кажучи вже про мову наукову або ділову. Звичайно, цих розбіжностей не треба перебільшувати, вони не перешкоджали загалом комунікативній функції мови, але до повної стандартизації всіх деталей було ще дуже далеко [12: 12]; Завдяки ним (галицьким впливам — П. С.) українська літературна мова піднеслася на такий щабель, з якого дуже багато рис мови І. Нечуя-Левицького виглядають тепер надто застарілими, щоб не сказати примітивними або навіть комічними [10: 105]; ...Ця літературна мова, власне, сміливо може бути названа мішаною щодо своєї діалектної основи і, отже, традиційне підручникове твердження про її київсько-полтавську основу вимагає якщо не цілковитої ревізії, то принаймні додатку: з великими галицькими нашаруваннями [10: 94–95].

Добираючи якнайточніші слова та вміло будуючи фразу, Ю. Шевельов досягає тонкого градування ознаки, відтворює потрібні смислові акценти й відтінки. Його праці зайвий раз доводять: українська наукова мова настільки гнучка й досконала, що спроможна передати будь-які, навіть несподівані, вигадливі повороти дослідницької думки.

Важлива умова ясності наукового стилю — прозорі й послідовні логічні зв'язки між судженнями. Ці зв'язки утворюють у тексті ту безперервність, яка дає читачеві змогу плавно, без особливих зусиль переходити від однієї думки до іншої. Натомість безлад у викладі, абияке розташування речень та абзаців слушно вважають помилкою текстотворення. Якщо з неясно написаного тексту важко відтворити його композиційно-логічну структуру, то в ясно написаному — вона постає з граничною очевидністю, бо автор спеціально про це дбає. У Ю. Шевельова перехід від однієї мікротеми до іншої природний, очікуваний, логічно вмотивований. Часом автор сам повідомляє про такий перехід:

Перше ніж перейти до питання про фонему, чи пак «етимологічну фонему», — центрального в системі поглядів Михальчука, слід ще кинути погляд на те, як він трактував літературну мову [12: 117]; Із цих загальних фонологічних, але зовсім своєрідних у своїй фонологічності настанов Михальчукових випливає і багато цікавих часткових його поглядів [12: 121].

У суто описовому тексті між епізодами немає причинно-наслідкових відношень — зв'язок тут ґрунтується на простій послідовності «одне після другого». Частини такого тексту можна порівняно легко міняти місцями без істотної шкоди для змісту. Натомість причинний зв'язок наче «зобов'язує» кожну наступну подію здійснюватися через

або внаслідок попередньої. Прониклива думка Ю. Шевельова повсякчас виявляє рушійні сили, що породжують різні явища в історії мови та мовознавства. Тим-то судження й епізоди в нього зазвичай міцно пов'язані причинно-наслідковою необхідністю:

Причина цього стане ясна, якщо придивимося побіжно до умов і осягів їхньої праці [12: 9]; Цим Курило пояснює, чому в північноукраїнських говірках дзвінки приголосні зберігають свою дзвінкість [12: 77]; Павловський у своїй граматиці ...свідомо орієнтується на полтавський тип мови. Та об'єктивно велику данину він сплачує чернігівському типові. Причини цього було дві. По-перше, Павловський [...] біографічно був зв'язаний з околицями Глухова або Путивля, себто з типовими чернігівськими говірками. По-друге, Павловський був зв'язаний з літературою свого часу [10: 133].

Розташовані в такий спосіб факти набувають зв'язності, відчуються як закономірні й систематизовані. Це теж суттєво підвищує читальність тексту, адже нас цікавить не тільки питання «що сталося?», а й — може, навіть більшою мірою — «чому сталося?». Джерело такої цікавості лежить у природній людській допитливості.

І, звичайно ж, свій виклад Ю. Шевельов супроводить зрозумілими висновками, без яких науковий текст ризикує стати змістовно й структурно неповноцінним. Причому висновки в нього здебільшого проміжні: частіше він розміщує їх не в кінці праці або кожного з її розділів (як того вимагає сучасний канон наукового твору), а по ходу викладу, чим урізноманітнює композицію:

Голосні закритих складів дещо коротші від голосних відкритих складів, а це зв'язано з тим, що дальший приголосний перериває попередній голосний, коли той ще перебуває в повній артикуляції. З цього випливали висновки величезної ваги [12: 20]; Факт збереження деяких місцевих назв з часів Київської Русі доводить, що переємність не була знищена цілковито. Але кількість цих аборигенів була така мізерно мала в порівнянні з новоприбулою людністю, що не підлягає сумніву: мовний характер території був визначений прибульцями, а не старожитнім населенням [12: 21].

Відтворювання логічних зв'язків — аж ніяк не дрібниця, а турбота ввічливого автора про свого читача. Щоб той сприймав хід міркувань із належною чіткістю й повнотою, не дармуючи при цьому зайвих зусиль. Праці Ю. Шевельова — хороша школа наукового мислення, бо вони розгортають взаємопов'язані, логічно впорядковані ланцюги суджень, а тому прищеплюють уміння думати послідовно й доказово.

Не лише раціональне начало сприяє ясності шевельовських текстів. Важливу роль відіграють і емоційні складники, наприклад, оцінки, які автор дає мовознавцям — героям своїх праць. А ці оцінки неприховані, відверті, часом навіть полярні. Так, опис говірки села Хоробричів, що його зробила Олена Курило, на думку Ю. Шевельова, *зразковий своєю точністю і спостережливостю, почав новий етап у розвитку української описової діалектології, внеможлививши на майбутнє*

появу дилетантськи-безпорадних описів окремих говірок, типу, приміром, численних праць І. Верхратського [12: 72]. Думки Костя Михальчука про походження східнослов'янських народів *просто вражають своєю глибиною і влучністю* [12: 106], а от теорія Степана Смаль-Стоцького засвідчує, що вона *методологічно безпорадна і що він своєї тези не довів* [11: 383].

Можливо, ці шевельовські оцінки й надто різкі. Зате його наукова позиція завжди постає з цілковитою чіткістю, і це вигідно відрізняє Ю. Шевельова від тих авторів, які, мовби боячись висловити власну думку, вдаються до туманно-невизначених, евфемістичних розважань.

Науковий стиль, як відомо, сформувався великою мірою як антипод розмовного стилю. Звідси усталився стереотип, що для мови науки природними є винятково книжно-писемні елементи, а усно-розмовних авторів належить усіляко уникати як чужостильових і небажаних. Літредактори часто-густо усувають з академічних текстів будь-які натяки на розмовність. Можна лишень уявити, якого вигляду набрали би після такого «відповідального» редагування ось ці, наприклад, речення:

Потебня слушно сміявся з констатованого Житецьким нібито постійного властивого українській мові в її фонетичному розвитку нахилу до голосного і [12: 16–17]; *І. Нечуй-Левицький бурчав на нове покоління, вбачаючи в його відриві від села тільки негативне явище* [10: 57]; *Він (Ганцов — П. С.) радо підхоплює формулу Щерби про “абстракції прамов”* [12: 51–52].

Ю. Шевельов не цурається розмовності й не вважає її в науковому творі аж такою чужорідною. І, мабуть, небезпідставно, адже вона допомагає встановити незримий контакт із читачем, зняти в того психологічний бар'єр. Розмовні елементи дають змогу уникнути монотонності, досягти більшої виразності, привнести у виклад оповідність, невимушену інтонацію:

...Потрібна була велика обережність і старання перевірка висновків Ганцова. За це взялася Курило. Передусім вона взялася вивчати найдалше на північ висунені українські говірки [12: 19]; *Абстрактна лексика — це те, що найбільше цікавило П. Куліша в тих мовних джерелах старовини, які він розшукав і до яких жадібно припадав* [10: 27]; *Докопатися до живої мови переписувача, а тим більше оригіналу, в цих обставинах було нелегко* [12: 39].

Якщо в науковий текст, книжний у своїй основі, вкраплюють суто розмовні слова та фразеологізми, виникає стильовий контраст. І до нього автор удається зовсім не через те, що йому зраджує чуття стилю. Призначення контрасту — виділити головну думку, засвідчити авторське ставлення, переконати читача:

...Від уваги Ганцова не втік той факт, що... [12: 47]; ...Від цих заяв один крок до принципового проголошення мішаного (щодо українських говірок) характеру основи української літературної мови — і Олена Пчілка робить цей крок, вимагаючи крутого розширення бази літера-

турної мови [10: 33]; *Але саме це зіставлення різко підносило критичність щодо чужого матеріалу й дозволяло часто відвіювати в ньому зерно від полови* [12: 41].

У стилістиці не до кінця з'ясоване питання про те, наскільки виправдане в науковому тексті граматичне уособлення неживих явищ. Багато хто вважає таке уособлення неприйнятним, оскільки воно, мовляв, заважає абстрагувати предмет дослідження, приписує йому ознаки, яких він насправді не має. Цим пояснюють велику поширеність синтаксичних засобів, які відсувають активного діяча на другий план і створюють враження «об'єктивної узагальненості». Йдеться про пасивні й безсуб'єктні (неозначено особові, узагальнено-особові, безособові) звороти (*тиск визначається умовами середовища; нами встановлені точні параметри; захворювання супроводжується розпадом життєвих функцій; вимагається знайти невідомий член рівняння*), номіналізовані звороти (*проведення досліджу, постановка завдання, створення нових зразків замість я дослідив, ми поставили завдання, хтось створив нові зразки*) тощо.

Утім, надмірна безособовість не тільки засушує науковий текст, а й насичує його якимсь духом тоталітарних часів, коли жива, самостійна думка була не в пошані, а творче «Я» дослідника всіляко глушили. І не випадково надмір «знеособлений» науковий виклад виявляється різюче подібним до сумнозвісної новомови, яка теж уникала особистісного начала, прагнула знеособленості, наче знімаючи з мовця відповідальність за сказане (пор.: *я вважаю* → *є думка* або *вважається, що...*; *ми вирішили* → *було прийняте рішення* тощо).

Аналіз текстів Ю. Шевельова показує, що їм така знеособленість загалом не властива. Він цілком вільно й розкуто персоніфікує мовні та немовні явища, нітрохи не боячись, що його неправильно зрозуміють чи що це «оживлення» викривить досліджувану картину. Пор.:

І схід, і захід України складали свої внески в літературну мову, не оглядаючися і не ошаджуючи [10: 95]; *...Живі говірки більше промовляють дослідникові, ніж зблякли літери старого тексту* [12: 40]; *...Со-вецьке мовознавство блукає між трьома соснами психологічного, соціологічного й чисто лінгвістичного розуміння фонемі й не може вийти на жодну путь* [12: 88]; *наука дає відповідь* [12: 11]; *утерта фраза каже* [12: 12]; *думка дослідника прямує* [12: 51]; *елементи продираються до літературної мови* [10: 131]; *мовознавство шукає містка між статикою і динамікою* [12: 121].

Як бачимо, розмовна стихія здатна щедро збагачувати виражальні можливості наукового письма. І якщо ця стихія «тримається берегів», тобто застосована з почуттям міри (як у Ю. Шевельова), вона аж ніяк не загрожує розмити специфіку наукового тексту, позбавити його «стильової осібності».

Явище це для нашої літературної мови закономірне. Адже вона сформувалася не так на книжній, як на розмовній основі, що великою мірою визначило її самотність серед інших слов'янських літературних

мов. Тому занадто суворе табу на розмовні елементи в українському науковому творі слід, очевидно, визнати невиправданим. Навряд чи варто забороняти авторам послуговуватися всім розмаїттям джерел літературної мови. Лінгвістичні праці Ю. Шевельова засвідчують: якщо вчений — яскрава мовна особистість і добре знається на багатствах мови, йому важко втриматись у прокрустовому ложі узвичаєних стильових канонів. Він свідомо прагне скористатися з усієї мозаїки виражальних засобів, і його писемне мовлення перестає бути стилістично однорідним.

Утерта фраза каже, що оскільки науковий текст впливає насамперед на розум, а не на емоції, виклад у ньому має бути незворушно-логічним, холодно-раціональним, підкреслено об'єктивним. І з цим, звичайно, важко не погодитися. Щоправда, дехто доходить поспішного висновку, що *будь-які* образно-художні елементи в мові науки є зайвими, навіть шкідливими. Бо ці елементи начебто породжують непотрібні асоціації, відвертають увагу, призводять до неточних характеристик, розпливчастих формулювань. Отже, їх слід розцінювати не інакше, як стильову ваду. Якщо якусь теоретичну статтю написати професійно, але жваво й образно, її сприйматимуть не як академічну працю, а радше як белетристику, дешевий популізм і взагалі профанацію високої науки.

Спробуймо із цих позицій оцінити такі, наприклад, порівняння:

Широта його (П. Бузука — П. С.) зацікавлень вражає, він сам наче хотів бути, а може й був цілим інститутом мовознавства [12: 23]; ...Через переслідування української науки й культури ці задуми не змогли здійснитися. Від грандіозного конструктивного плану залишилося лише кілька бетонуваних колон, простягнених у порожню височінь, з незаповненими прямокутниками між ними. Одначе і з цих недобудованих решток можна вгадати, куди йшла творча думка, хоч годі передбачити деталі замислу [12: 76].

Що це? Белетристика, популізм, профанація? Чи все ж таки питомий науковий стиль? Схоже, Ю. Шевельов свідомо вдається до порівнянь, аби підвищити дієвість тексту. Елементи художності в науковому мовленні — не зайві прикраси, а важливий засіб, що поліпшує сприйняття. Залучаючи їх, учений прагне загострити увагу, виділити головну думку, посилити потрібну тезу. Виразні засоби не затуманюють картини досліджуваного явища, а, навпаки, унаочнюють її, допомагають миттєво схопити сутність, а тому стають дуже доречними.

Запальна поетична іскра, що її викрешує Ю. Шевельов, оживляє холодні поняття й події — і ми їх краще уявляємо й запам'ятовуємо. Так, у нього діалектні матеріали пропущені *через сито загальноукраїнської фонетики й морфології* [12: 10], переоцінка традиційного вириває *безодню між розмовною й літературною мовою* [12: 13], у минулому він знаходить джерела, що *поять живущими соками сучасність* [Там само]. Інші приклади шевельовських метафор:

...Виплутатися з хащів психологічного розуміння фонем [12: 88–89]; *...Концепція єдиної давньоруської мови зазнавала чимраз відчутніших струсів, давала нові й нові шпарини* [11: 384]; *В оркестрі грали всі області України, але внаслідок загального політичного становища великоукраїнських земель диригувала цією оркестрою Галичина* [10: 30].

У мовознавчих публікаціях Ю. Шевельова подибуємо навіть такі стилістичні засоби, які властиві радше сатиричним жанрам художньої літератури, та аж ніяк не науковій прозі. Це, наприклад, гірка іронія:

Уся ця праця (укр. мовознавців 1920-х рр. – П. С.) *і її ефект, фактично вже осягнений і потенціальний, були належно оцінені советською системою. За винятком двох-трьох осіб, усі тут названі українські мовознавці були заарештовані і заслані або знищені* [12: 11].

А також несподіваний парадокс – прийом, який літературознавці вважають зародком комічного. Гострий дослідницький розум Ю. Шевельова полюбляє виявляти суперечності між поглядами, задумами, намірами своїх героїв та наслідками їхніх дій. У результаті ці герої опиняються у становищі «зрадженого очікування»:

«Галичанщину» П. Куліш відкидав так само свідомо, як і «полцизну». *І все-таки, всупереч цьому, П. Куліш об'єктивно був провідником галицьких впливів на Велику Україну в мові* [10: 25]; *Однак така негативна оцінка всього галицького не завадила тому, що в мові М. Драгоманів помітно піддався галицьким впливам...* [10: 30]; *...Александр II відповідальний за галицькі впливи на українську літературну мову, а тим самим за її двоходіалектний характер* [10: 121]; *Увесь матеріал, зібраний Ващенком (так само, як матеріали Марченка про лубенські говірки і Курашкевича про підляські), всупереч бажанню авторів, найлегше піддається інтерпретації саме на основі прийняття первісної дводіалектності української мови й мішаного характеру південно-східних говірок* [12: 22]; *І, приймаючи існуюче за розумне, дане за доцільне, І. Нечуй-Левицький і переносив автоматично цю лексику до своїх творів, не помічаючи, що цим він заходить у безвихідну суперечність з проголошеними ним же самим принципами національності й народності в літературі, з пожаданою ним самим вимогою відштовхування від російської літератури й культури* [10: 105].

Художньо-експресивним елементам традиційно відмовляють у праві громадянства в науковому стилі. Проте ця відмова, гадаємо, впливає не так із природи самого стилю, як із того, що писати свіжо, цікаво, образно спроможний далеко не кожен автор. Через це легше оголосити всі такі елементи чужорідними, ніж прийняти їх як нормативні чи, принаймні, можливі або допустимі.

Звісно, оскільки науковий твір відображає насамперед пошуки об'єктивної істини, надмірні поетичні вільності в ньому справді недоречні – тут природніша спокійна, розважлива, епічна тональність. Тим-то емоційність та експресивність мають бути стриманими, не повинні переростати в розхристану екзальтованість. Можна висловлюватися невимушено, виразно, але водночас скромно і з належною

точністю. Тексти Ю. Шевельова саме й засвідчують це тонке чуття стильової міри: їхня красномовність ніколи не перероджується у веломовність чи пустослів'я. Вони органічно втілюють єдність глибокого наукового змісту та яскравої, виразної форми.

Справжній творець науки не є адептом «повзучого емпіризму» — він повсякчас прагне вийти на рівень широких узагальнень. Себто, він не тільки збирає чи систематизує факти, а й посилено міркує над ними, намагається дати їм певне тлумачення, висуваючи нові ідеї, припущення, концепції. При цьому неминує вступає в інтелектуальний двобій із прибічниками відмінних ідей — щоб довести свою і спростовувати інші. Тож природно, що людське пізнання простує шляхом безкомпромісної боротьби думок і оцінок. Без суперництва ідей, двобою протилежних теорій, здорового критицизму й плідних дискусій наука тупцює на місці. Де однастайність та однодумність, там науці смерть.

Видатні науковці саме тим і відзначаються, що влучно виявляють і оголюють суперечності, протиставляють власні погляди поглядам інших. Їхні тексти часто заряджені особливим полемічним запалом. У цьому нас переконують такі, наприклад, цитати:

Завдання цієї роботи — збити традиційне твердження про чисто східноукраїнську основу української літературної мови і показати мішаний східно-західний характер цієї мови [10: 15]; Намагання ці не витримують перевірки фактами ані історичними, ані мовними [12: 21]; У кінці ХІХ століття Борис Грінченко писав про Галичину: «Що таке Галичина? — Частина великої України-Руси — така сама частина, як Буковина, Київщина, Полтавщина, Херсонщина», — і робив з цього висновок: «Язика галицько-руського не може бути, як не може бути язика херсонсько-руського». Та говорити так — означає ігнорувати особливості історичного розвитку різних частин української території. Переважну частину свого історичного існування Галичина жила в іншому політичному організмі, ніж велика частина решти українських земель [10: 13].

Видатний психолог ХХ ст. Ж. Піаже, автор теорії розвитку розумових операцій у людини, в цьому контексті цікавився умовами прояву творчих здібностей. Однією з ключових таких умов він називав уміння розробляючи нову ідею завжди бачити подумки певного опонента [7: 9]. Цю думку поділяв і відомий філософ Е. Ільєнков. Уміння грамотно сперечатися з опонентом, писав він, лежить в основі ще ціннішого вміння — сперечатися із самим собою (вже без зовнішнього опонента). А це є ознакою найвищої — діалектичної — культури розуму. Самокритичність філософ уважав рівнозначником самостійності мислення, без якої наш розум завжди лишатиметься залежним від чужого розуму [4: 50–51]. Саме в боротьбі з протилежними ідеями, ніби відштовхуючись від них, власна оригінальна ідея визріває, міцнішає, набирається аргументів, стає менш уразливою до критики. На принципі контрасту її краще сприйматиме й читач, адже рельєфніше проступає все те нове, що вона містить порівняно зі своїми «суперницями».

Не лише тим, що відточує розум і доказовість, корисний інтелектуальний диспут — він іще розкриває величезні можливості для текстотворення. Полеміка в Ю. Шевельова є однією з головних пружин для розгортання теми, джерелом її енергії, своєрідним двигуном оповіді:

Часто повторювані формули легко втрачають свій зміст і стають порожнім загальником, відірваним від фактів. Якщо під говірковою основою літературної мови розуміти певну суму найтиповіших фонетичних, морфологічних і словникових прикмет, то твердження про південно-східну говіркову основу української літературної мови слушне. Але коли приймається, що літературна мова в усьому тому, що робить її системою, збігається із системою говірки, то це — принаймні у випадку української мови, анітрохи не відповідає дійсності. Українська літературна мова як система збудована на різноговірковій синтезі [10: 131].

Якщо автор наукового твору ніколи ні з ким не дискутує й з усіма погоджується, то такий «благодушний» виклад найпевніше розвиватиметься тягуче та мляво. Натомість полемічний підхід породжує в тексті виразну драматичну напругу. Ю. Шевельов зіставляє, навіть зіштовхує протилежні думки так, що ті внутрішньо «електризують» одна одну й наступне речення мовби кидає виклик попередньому:

Словник цей (Б. Грінченка — П. С.) звичайно розглядають як збірку діалектних матеріалів. Це не слушно. Словник Грінченка також мав виконати й виконав нормалізаторське завдання [12: 10]; ...С. Смаль-Стоцький критикував Ганцова саме й передусім “за вірність настановам Шахматова”. Ця думка хибна. Ганцов ніколи не був ані епігоном, ані вірним послідовником Шахматова [12: 50]; З першого погляду може здатися, що відповідь можна й треба було знайти в говірках. Адже утерта фраза каже, що літературна мова українська базується на киево-полтавських говірках. ...У дійсності це далеко не так просто [12: 12]; Були спроби впровадити ці форми в літературну мову ..., але вони не прищепилися. Звичайно кажуть, що тут на перешкоді стала книжна традиція. Але яка книжна традиція? Найдавніша книжна традиція була церковнослов'янська... [10: 132].

Отже, боротьба ідей посилює динамізм наукового твору й надійно зосереджує читацьку увагу. На наших очах пульсує жива думка, зароджується нове наукове знання. Нам цікаво дізнатися, чим скінчиться полеміка, хто з неї вийде переможцем, до якого висновку хоче підвести нас автор. Стежачи, як у тексті змагаються різні погляди й підходи, ми теж несамохіть починаємо їх порівнювати, зіставляти, протиставляти — одне слово, мислити. А саме це, вочевидь, і є метою автора — збудити в читача інтерес, спровокувати розумову активність, що, власне, прямо впливає з природи тексту як засобу комунікації. Ю. Шевельов не просто повідомляє вже готову істину, а наче запрошує спільно здолати шлях до неї. Тож читач не просто зрозуміє істину, а побачить її у становленні, відчує її обґрунтованість, осягне всю її повноту. Перебіг досліджування захоплюватиме його і пробуджуватиме творче співдумання.

У праці «Внесок Галичини у формування української літературної мови» Ю. Шевельов посилює полемічний струмінь тим, що мовознавців і письменників подає наче персонажів якогось гострого драматичного дійства. Звісно, йдеться не так про конкретні вчинки цих персонажів, як про ідейну боротьбу їхніх позицій та оцінок під час відомої дискусії про шляхи розвитку й унормування літературної мови наприкінці ХІХ — початку ХХ ст.:

Це удар по І. Нечуєві-Левицькому, який, дарма що в теорії визнавав участь усіх говірок у розвитку літературної мови, практично відкидав як ненародне все, що не входило до мовного узусу милої його серцю Наддніпрянщини [10: 32]; І в світлі цього блякне твердження Б. Грінченка про те, що не галичани, а «наддніпрянці» виробили мову науки й перекладів з європейських мов [10: 30]; І на завершення своїх доказів І. Стешенко показує, що в Б. Грінченка і в С. Єфремова — а їхню мову Нечуй-Левицький проголосив зразковою і вільною від ненависних йому новотворів і галицизмів — вживається, і то досить широко, чимало з проскрибованих суворим мовним критиком слів [10: 65].

Стилістичний аналіз цієї праці показує, що автор інколи вдається до прийому, який у теорії драми зветься перипетіями (різкі зміни в житті персонажів, несподівані сюжетні повороти). Ще Аристотель визначив перипетію як зміну подій до протилежного за законами ймовірності або неминучості [2: 56]. Це доволі дієве знаряддя щохвилинного впливу на сприймача мистецького твору. Коли крайнощі невідступно чергуються або й зіштовхуються, людина інтелектуально й емоційно втягається в дію і мимоволі стає співпричетною до всього, що відбувається в книзі, на сцені чи екрані.

Перипетії в Ю. Шевельова — це діаметральна зміна поглядів його героїв. Спочатку автор описує попередні, ранні погляди, а потім показує, якої еволюції вони зазнали з бігом часу. Причому показує, що зміни відбуваються не самі собою, а неминуче, закономірно, через що не видаються безпідставними або непереконливими. Ось як застосовано цей прийом щодо Б. Грінченка:

З цього погляду особливо характеристична еволюція Б. Грінченка. Ми вже аналізували його погляди 1891–1892 рр., висвітлені ним тоді особливо повно в статті «Галицькі вірші». Зовсім інші погляди висвітлює й боронить він у своїй новій брошурі «Тяжким шляхом», присвяченій саме розглядові становища молоді української преси і виданій 1907 р. у Харкові. Не говоритиму вже про те, що тепер у мові самого Б. Грінченка є чимало галицьких елементів, — обмежуся на одному прикладі: «Наші літератури трохи перечислилися на своїх силах». Далеко важливіше, що він і принципово, теоретично стоїть тепер на зовсім інших, де в чому діаметрально протилежних позиціях. Він твердить тепер усупереч своїм колишнім вимогам «наддніпрянської чистоти» й незайманості літературної мови, що літературна мова вже в принципі мусить бути діалектно многоосновна.

...До цих нових поглядів Б. Грінченка змусив час, а головне, змусила його практична участь у пресі. Галицькі мовні елементи стали для кожного журналіста такі доконечні й не уникненні, що жодна журналістична праця без них зробилася просто неможливою. Голос хутора, природний як примітивний інстинкт захисту своєї питомої мови в кожного мовця, але зовсім некорисний у людини, що виступає на громадській трибуні з широким розголосом, цей голос, що продиктував свого часу Б. Грінченкові його «Галицькі вірші», тепер змушений був замовкнути під тиском обставин життя [10: 58–60].

Заслуговує на згадку ще один цікавий, суто драматургічний прийом. Драматургію дехто визначає як мистецтво організувати очікування й обманути його. Спочатку автор зосереджено веде мову про щось одне, а потім раптом виявляється, що це був лише підвід до чогось зовсім іншого, навіть протилежного. Тим-то в оригінальній п'єсі або сценарії завжди важко вгадати наперед, як розвиватиметься сюжет і чим він закінчиться. Неочікувані події саме й перешкоджають передбачити, що ж трапиться далі. Це одна з тих магічних сил, які незмінно приковують глядацьку увагу до драми.

Ю. Шевельов не від того, щоб уплітати маленькі несподіванки в композиційну тканину серйозного наукового твору:

Але найпікантніше — і це є вияв духу нової доби, — коли галичанин І. Верхратський починає очищати мову великоукраїнців від... галицизмів, заявляючи, наприклад: «Писателі українські від галичан взяли не-вдале слово існувати» [10: 60]; ...І. Нечуй-Левицький не може зрозуміти причин цього (роздмуханого і перебільшеного ним) явища. Це для нього щось безпричинне, незрозуміле, «чудне діло»: «І чудне діло скоїлося в нас. Українські письменники ніби закохались в деякі галицькі слова». А найчудніше було, мабуть, те, що серед цих злочинних письменників був і... сам І. Нечуй-Левицький [10: 62]; П. Филипович виявив, що слова, які свого часу уважано за неологізми М. Старицького, виявляються в тогочасних галицьких словниках. «...П. Филипович вказує, що такі слова, як гордота, лихослів'є, недійність М. Старицький узяв із словника Є. Желехівського. Але з такими твердженнями слід бути обережними і ґрунтовніше перевіряти їх на матеріалі всієї поетичної мови М. Старицького. Річ у тому, що, приміром, згадані П. Филиповичем слова словник Є. Желехівського подає, здається... з М. Старицького» [10: 36–37].

Полемічність, боротьба ідей, несподіванки, перипетії, інтрига пошуку — все це відбиває динаміку та повороти думки самого автора, рухаючи виклад у науковому тексті. Праці Ю. Шевельова підтверджують тезу про те, що «побудова мовлення, яке привертає увагу слухачів, регулюється законами драматургії. Це стосується не лише сюжетних оповідань, а й будь-яких цільних і закінчених творів» [3: 20]. Звісно, засоби драматизації, які він уживає, видаються типовішими радше для науково-популярного, ніж для академічного різновиду наукового стилю. Проте, в останньому їх теж, мабуть, варто визнати доречними та перспективними.

Проаналізовані приклади засвідчують високу стилістичну майстерність та яскраву мовну індивідуальність Ю. Шевельова. Завдяки майстерності його твори відповідають традиційним вимогам до наукового стилю (логічна зв'язність, композиційна чіткість, стислість), а завдяки індивідуальності — відхиляються від цих вимог, а то й порушують їх (беземоційність, безобразність, підкреслена книжність тощо). А до таких порушень не всі ставляться схвально. Бо наукове мовлення, як традиційно вважають, має нівелювати авторську індивідуальність, щоб читач зосереджувався на праці, а не на особистості дослідника.

Але чи виправдана ця несхвальна оцінка? Чи не занадто вона категорична? Виявляти власну індивідуальність — одна з фундаментальних потреб людини. Для науки індивідуальність природна, адже наука є діяльністю за своєю суттю творчою, новаторською. На відміну від, скажімо, війська чи державно-адміністративного апарату — інституцій із суворого ієрархічного, де людині здебільшого відведена роль виконавця, «гвинтика». Якщо кому й бракує індивідуальності в науці, так це посередньому, пересічному дослідникові, який звик бродити вторгованими стежками. А великі вчені завше відзначалися оригінальним підходом, нестандартним мисленням, інакшим баченням проблеми. «...Кардинальні відкриття у природничих і гуманітарних науках, — наголошувала Н. Непійвода, — можливі там, де стереотипи руйнуються. Відповідно, і твір неординарного вченого своїм мовним оформленням відрізняється від стандартизованих текстів. Яскраво індивідуалізований науковий твір свідчить про те, що його автор — непересічна особистість, яка може силою слова емоційно впливати на читачів» [6: 22].

Отже, схильність мислити нестандартно — невіддільний складник дослідницького хисту, а нестандартне мислення автоматично породжує нестандартний текст. Попри стереотипність наукових текстів, авторське «Я» в них не тільки можливе, а й вельми бажане. Індивідуальність наукового мовлення така ж природна, як і індивідуальність особистості, стилю мислення й узагалі мислення.

...Юрій Шевельов був ученим багатограним. Своїми працями він не тільки збагатив різні ділянки філології, а й засвідчив тонке чуття слова, орієнтацію на найкращі зразки художньої літератури, вміння вправно послуговуватися різнобарв'ям лексичних і граматичних засобів. Значущість його наукової спадщини безперечна. Але не менш значущою є і його мовна практика для вдосконалення й уточнення норм українського наукового стилю. Його тексти — добра мовна школа. Тут і автор-початківець, і досвідчений автор знайдуть для себе багато такого, чого можна й треба повчитися.

1. *Аристотель*. Поэтика. Риторика / Пер. с древнегреч. — М.: Лабиринт, 2000. — 224 с.
2. *Аристотель*. Поэтика / Пер. з давньогр. — К.: Мистецтво, 1967. — 136 с.
3. *Жинкин Н. И.* Психологические основы развития речи // В защиту живого слова: Сб. статей. — М.: Просвещение, 1966. — С. 5–25.
4. *Ильенков Э. В.* Философия и культура. — М.: Политиздат, 1991. — 464 с.

5. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. — К.: Рад. школа, 1989. — 608 с.
6. Непийвода Н.Ф. Автор наукового твору: спроба психологічного портрета // Мовознавство. — 2001. — № 3. — С. 11–23.
7. Пижаже Ж. О природе креативности // Вестн. Моск. гос. ун-та. Сер. 14. Психология. — 1996. — № 3. — С. 8–17.
8. Сент-Екзюпері А. де. Маленький принц / Пер. з фр. — Х.: Фоліо, 2004. — 350 с.
9. Франко І.Я. Літературна мова і діалекти // Франко І.Я. Зібрання творів: У 50 т. — К.: Наук. думка, 1982. — Т. 37. — 678 с.
10. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. — 160 с.
11. Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2-х кн. — Кн. 1: Мовознавство / Упоряд. Л. Масенко. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2008. — 584 с.
12. Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002. — 131 с.
13. Crystal D., Crystal H. Words on Words: Quotations about Language and Languages. — London: Penguin Books Ltd, 2000. — 580 p.

Pylup Selihey (Kyiv)

GEORGE YURII SHEVELOV AS A MASTER OF ACADEMIC WRITING

Ukrainian linguistic papers by George Yurii Shevelov are evidence of his outstanding author individuality. The article deals with analysis of some stylistic and expressive means, which he uses for more effective influence upon his readers. The conclusion of the study reveals that his language practice is topical for development and improvement of modern standards of Ukrainian academic discourse.

Key words: G.Y. Shevelov, academic discourse, expressive means.

Мовна мозаїка

ЯК УНИКНУТИ ПОСАДКИ?

В українській мові правильно вживати **“сідати у вагон, автобус, на літак; заходити до вагона, автобуса, літака; впускати пасажирів до вагона, автобуса, літака”**. Тому ці дії не може виражати слово **посадка**, бо за будовою та основним значенням воно пов’язане з дієсловами **посадити, садити**, що означають “закопати, закопувати в землю коріння саджанців, бульби, цибулини, насіння тощо для вирощування” (Словник української мови. — Т. VII. — С. 306; Т. IX. — С. 11). Усупереч цьому на залізничних вокзалах, автобусних станціях, аеропортах, метрополітені й досі чуємо оголошення: **“Починається посадка на поїзд “Київ – Львів”; Закінчується посадка на поїзд “Київ – Львів”; “Закінчується посадка на автобус “Київ – Миргород”; “Пасажири! Прискорюйте висадку та посадку”** і под.

Чи можна уникнути слова **посадка**? Так, можна, замінивши згадані оголошення природними українськими. Пор.: **Поїзд “Київ – Львів” подано на другу колію. Пасажири! Заходьте, будь ласка, до вагонів і сідайте на свої місця; Поїзд “Київ – Львів” через п’ять хвилин від’їжджає. Прохання до пасажирів не виходити з вагонів; Прибув автобус “Київ – Миргород”. Прохання до пасажирів з квитками на цей автобус сісти на свої місця; Пасажири! Будь ласка, виходьте і заходьте швидше** та ін.

Зразки таких оголошень українською мовою на всі можливі випадки використання Інститут української мови НАН України повинен передати керівникам залізничних вокзалів, автобусних станцій та аеропортів України і через відповідні органи домогтися обов’язкового транслявання їх.

Катерина Городенська